

ПОСЕЛЕННЯ ЛЕНДЕЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ БІЛЯ с. ХОРОВА У СЕРЕДНЬОМУ ПОГОРИННІ

В околицях с.Хорва Острозького р-ну Рівненської обл. знайдено залишки кількох поселень різного часу. Деякі з них стали широко відомі завдяки дослідженням археологічної експедиції Львівського університету в 1974 і 1976 рр. (керівник експедиції -- М.А. Пелецишин).¹ Поселення розташовані на першій низкій надзаплавній терасі р.Горині, а також у заплаві ріки. Серед цих пам'яток менше відомими є матеріали ранньоенеолітичного часу, які пов'язують з місцевою локально-хронологічною групою лендельської етнокультурної спільноти. Особливо виділяється випадково знайдена багатоорнаментована чаша на високій ніжці.²

У статті подано детальний опис виявлених матеріалів і на їх основі зроблено спробу виділити п'ять поселень.

1. Поселення в урочищі „Підлужожа“ (Хорів-1)

Поселення розташоване на мисоподібній першій надзаплавній терасі лівого берега р.Горині на східній околиці села. Довжина тераси становить близько 200 м, найбільша ширина — 60 м. У ході розкопок 1974 і 1976 рр., а також під час археологічних розвідок, крім численних матеріалів трипільської культури, доби бронзи — раннього заліза, слов'ян VII-X ст., виявлені окремі знахідки лендельської культури, які відносяться до різних періодів її існування. До костянецького належать фрагменти столових біконічних мисок, одна з яких оздоблена по краю вінець насічки та, на ребрі — підтрикутними ямками, а на

¹ Пелецишин М.А. Розкопки пізньотрипільських поселень біля с.Хорів на Волині // Тези XVII наук. конф. ін-ту археології АН УРСР. Одес., 1978. С.78-79; Пелецишин М.А., Позіховський О.Л. Охоронні розкопки поселення VIII-VII ст. до н.е. поблизу с.Хорів на Горині // Археологія. 1986. №53. С. 87-91; Пелецишин М.А., Чайка Р.М. Нові матеріали з історії давньоруського сільського населення Західної Волині (VIII-XI ст.) // З історії стародавності і середньовіччя // Вісник Львів. ун-ту. Сер. іст. Львів, 1988. С. 46-56; Пелецишин М.А. З історії перших трипільських общин у Середньому Погоринні / за матеріалами поселення біля с.Хорова // Археол. дослідження Львів. ун-ту. Львів: Ред.-вид. від. Львів. ун-ту, 1997. Вип.2. С. 47-65.

² Старапанівське населення Прикарпаття і Волині / доба первіснообщинного ладу. К.: Наук. думка, 1974. Рук. №109.

верхній конічній частині зроблено дугастий наліп із насічками (рис.1:2). Тісто цього типу посуду дрібнозернистої структури, містить домішки дрібного піску, інколи органіки сірого кольору, з обох сторін має рівну ангобовану поверхню, випал якісний. Кухонний посуд аналогічної форми, однак йому властиві товстостінність, наявність значних домішок піску та шамоту, горбкувата зовнішня поверхня і підрівняна горизонтальними загладженнями внутрішня. Орнаментация зводиться до наліплення одиночних або спарених сфероконічних виступів (рис.1:1). Зимнівський етап культури представлений фрагментами конічних чаш з незначним нахилом до середини у верхній частині. Вони виготовлені з добре промішаної глини чорно-сірого кольору, з обох сторін старанно підлощеної, якісно випалені (рис.1:3).

2. Поселення в урочищі „Ожогоща“ (Хорів-II)

Розташоване приблизно у 1,5 км на схід від села, на горбі в заплаві правого берега ріки. Довжина горба становить понад 180 м, ширина — 80 м, висота над рівнем долини досягає 10 м. Розміри верхньої відносно рівної площадки становлять близько 70x50 м. Розвідкові роботи тут проводились С.С.Березанською (1958) та М.А. Пелещициним (1960). У 1976 р. була досліджена площа 156 м². З'ясовано, що горб утворився в результаті глинистих річкових наносів, зверху перекритих шаром чорнозему (до 0,8 м від сучасної поверхні). Його підстелював тонкий прошарок піску, який змінювався глинистою породою. На дослідженій площі культурний шар залягав у чорноземі та супіску. Тут виявлені залишки короткочасних поселень енеоліту, бронзового та ранньозалізного віків, а також слов'янського селища VI-VII ст. Однак чіткої стратиграфії у заляганні культурних залишків різного часу не простежувалося, разом з енеолітичними речами інколи траплялися пізні керамічні уламки. Отже крім природного процесу наростання чорнозему відбувався процес його руйнування.

Виявлений на поселенні керамічний комплекс умовно можна поділити на дві групи: столовий та кухонний. Перша група нечисленна, відзначається добре вимішаною глиняною масою з домішками дрібного піску, дуже подрібненого

шамоту, поверхня з обох сторін старанно загладжена, іноді підлющена, сірого та коричневого кольорів (часто зовнішня сторона має плями різних відтінків), якісно випалена. Вона представлена конічними і півсферичними мисками, чашами (рис.1:6,8; 3:2). Краї вінець окремих півсферичних мисок оздоблені короткими насічками. Виділяється фрагментована верхня частина чаші, яка, очевидно, мала пустотілу циліндричну підставку. Вона має форму конічної миски з чітко виділеним заокругленим ребром і увігнутою верхньою частиною. Заокруглений край вінець відігнутий назовні, хвилястий, прикрашений карбуванням. На зламі посудини нанесений рядок овально-видовжених ямок, які за своєю формою нагадують зернину; посередині висоти верхньої частини — рядок округлених глибоких ямок, над ним і під ним розміщені через певні проміжки подібні ямки (рис.3:3).

Більшою кількістю форм і технологічними можливостями відзначається кухонний посуд, який має незначні відмінності від столового. Вони полягають у наявності домішок крупнозернистого кварцу, іноді перепаленого каменю, зовнішня поверхня вирівняна менш старанно, внутрішня має сліди горизонтального загладження вузьким предметом. Майже весь кухонний посуд — це біконічні миски з чітко позначеним ребром і різнотипним профілюванням верхньої частини. Вони прикрашені по краю і ребру скісними ямками, пластинний декор у вигляді одиночних і подвійних конічних або зрізано-конічних виступів доповнює заглиблений орнамент (рис.1:4,5;2:1,2,6). Незначною кількістю представлені опукlobкі посудини із злегка відігнутими назовні вінцями, на окремих з них під краєм прикріплені півсферичні виступи (рис.2:3;3:1). По краю дна або в придонній частині окремі посудини прикрашені одним або кількома рядками штангових підтрикутних ямок (рис.2,4,5). Посудини з подібним орнаментом були знайдені біля с.Більова в П'югоринні.¹

Кремнева і крем'яна індустрія пам'ятки незначна. З кремневих виробів виявлені кінцеві скребки із заокругленою робочою частиною, ножі, кутові різці (рис.3:4,6). Домінуючу позицію у виготовленні виробничого інвентаря

¹ Стародавнє населення Прикарпаття і Волині... Рис. 20:5.

займають пластинки правильних обрисів. Аналіз вторинної обробки показує, що жителями поселення використовувалися лускоподібна затуплююча і скошено-струмениста загострююча ретуш. Проте питому вагу кожного виду вторинної обробки визначити важко через обмеженість матеріалів. Серед кам'яних виробів найбільший інтерес являє клиноподібна сокира з опоки, поверхня якої сформована різнофасетковими сколами, робоча частина і бічні сторони зашліфовані. На одній з широких сторін є слід вертикального розпилування (рис.3:5).

3. Поселення в урочищі „Дубова“ (Хорів-III)

Розташоване на відстані 300 м від вищеописаного поселення, на південь від нього, на піщаній доні довжиною до 300 м і шириною до 100 м, висота над рівнем долини досягає 5 м. Розвідкові роботи на пам'ятці проводились С.С. Березанською (1958), М.А. Пелешцишиним (1960).¹ У двох шурфах (8 м²), які були закладені в найвищій західній частині дони, виявлені матеріали лендельської культури, культури шнурової кераміки, могилянської групи доби раннього заліза. Невелика кількість знахідок лендельської культури не дає можливості отримати всебічну характеристику матеріальної культури. Як і на попередньому поселенні, наявна столова і кухонна кераміка. До столового посуду належить фрагмент двох чаш на низькому кільцевому піддоні (рис.4:3). Кухонний посуд представлений біконічними мисками з одиночними колючими наліпами на ребрі, посудиною невстановленої форми з прямими стінками із зрізано-конічними наліпами, опуклобокими горщиками з прямою короткою шийкою (рис.4:1,2,4). Деяка частина другої групи посуду на зовнішній стороні була забарвлена в червоний колір.

4. Поселення в урочищі „За озером“ (Хорів-IV),

Розташоване близько 1,5 км на південний схід від села, в долині лівого берега р.Горині, на незначному підвищенні. Воно займало край дугоподібного мису. Відкрите у 1973 р. У 1976 р. експедицією Львівського університету тут було досліджено 542 м². У культурному шарі, який залягав на незначній

¹ У 1996 р. вітку тут проведені ширші розкопки О.Л. Полюховським.

глибині (0,2-0,4 м від сучасної поверхні) виявлено залишки поселень кількох культур (лендельської, трипільської, шнурової кераміки, тшинецької, могилянської), які свідчать, що місце було зручним для життя людей. Однак усі без винятку поселення були короткочасними.

До лендельської культури відносяться уламки близько десятка посудин, розкиданих у різних місцях. Вони виготовлені з глини з домішкою дрібного піску і дуже подрібненого шамоту, їх сіро-коричнева поверхня добре вигладжена, іноді пролощена. Це переважно миски, які за формою та орнаментом подібні до вищеописаних (рис.4:6;5:2,3,4). Користувалися також конічними мисками, прикрашеними по краю скісними заглибленнями (рис.4:5,7,9;5:5), а також півсферичними чашами (рис.5:7).

5. Поселення Хорів-V

Розташоване на відстані близько 0,5 км на південь від Хорів-I у напрямі с.Розважу, на підвищеній ділянці заплави ріки. Відкрито у 1979 р. О.Л. Бзіховським. Знахідки виявлені на незначній глибині у сірому глеюватому ґрунті. Комплекс знайдок представлений фрагментами п'яти посудин (двох мисок з опуклими стінками, невеликої амфори з вухом), які близькі за способом виготовлення до кераміки з Хорів-IV (рис.6:1,3,4,5). Виділяється частина невеликої посудини з маленьким дном і тонкими дуже розхиленими стінками (рис.6:6), а також невелика кружка, можливо, покритишки (діаметр 5,5 см, товщина 1 см), що має два отвори біля краю і кілька пар ямок у різних місцях (рис.6:2).

У цілому керамічні комплекси описаних поселень близькі між собою, взаємодоповнюють один одного і дають уявлення про побут та господарську діяльність групи лендельського населення, яке розселилося у долині р. Арні і існувало протягом розвитку цієї культури. Усі поселення були короткочасні, про що свідчить невелика кількість пошкоджених речей і відсутність залишків жител. Якщо стосовно поселень Хорів-III та Хорів-V це можна пояснити невеликими розкопками, то в Хоріві-I, II, IV була досліджена значна площа.

Дослідження інших поселень лендельської культури показали, що вони були невеликі, склалися з одного-двох жител. Зокрема, на поселенні у Зимному біля м. Володимира-Волинського зафіксовано лише одне-два житла, у с. Добрячині біля м. Червонограда — одне житло, біля с. Гончарі, неподалік Львова, — одне житло. Деяко більшими були два поселення у с. Листвині поблизу м. Дубна. Це дає підставу припустити, що основною формою соціального та господарського життя лендельського населення цього регіону була велика сім'я, рід був делюкалізований і не відігравав істотної ролі в господарській діяльності.

Хорівські поселення у цьому районі разом з іншими проливають світло на екологічну ситуацію на рубежі IV-III тис. до н.е. у Середньому Погоринні. Долина І. рині була сухою, що вказує на засушливий у той час клімат.

Аналіз кераміки з Хорівських поселень підтверджує думки М.А. Пелешишина про те, що поселення типу Костянця у межиріччі Стиру і Горині мають багато спільних рис з поселеннями типу Зимне у Західному Побужжі. Але матеріальна культура лендельського населення у межиріччі Стиру і Горині значно примітивніша, ніж пам'ятки типу Зимне і Злата між Західним Бугом і Віслою. Це було можливо при загальному занепаді лендельської культури, іншими словами, вони є пізнішими від пам'яток типу Зимне.

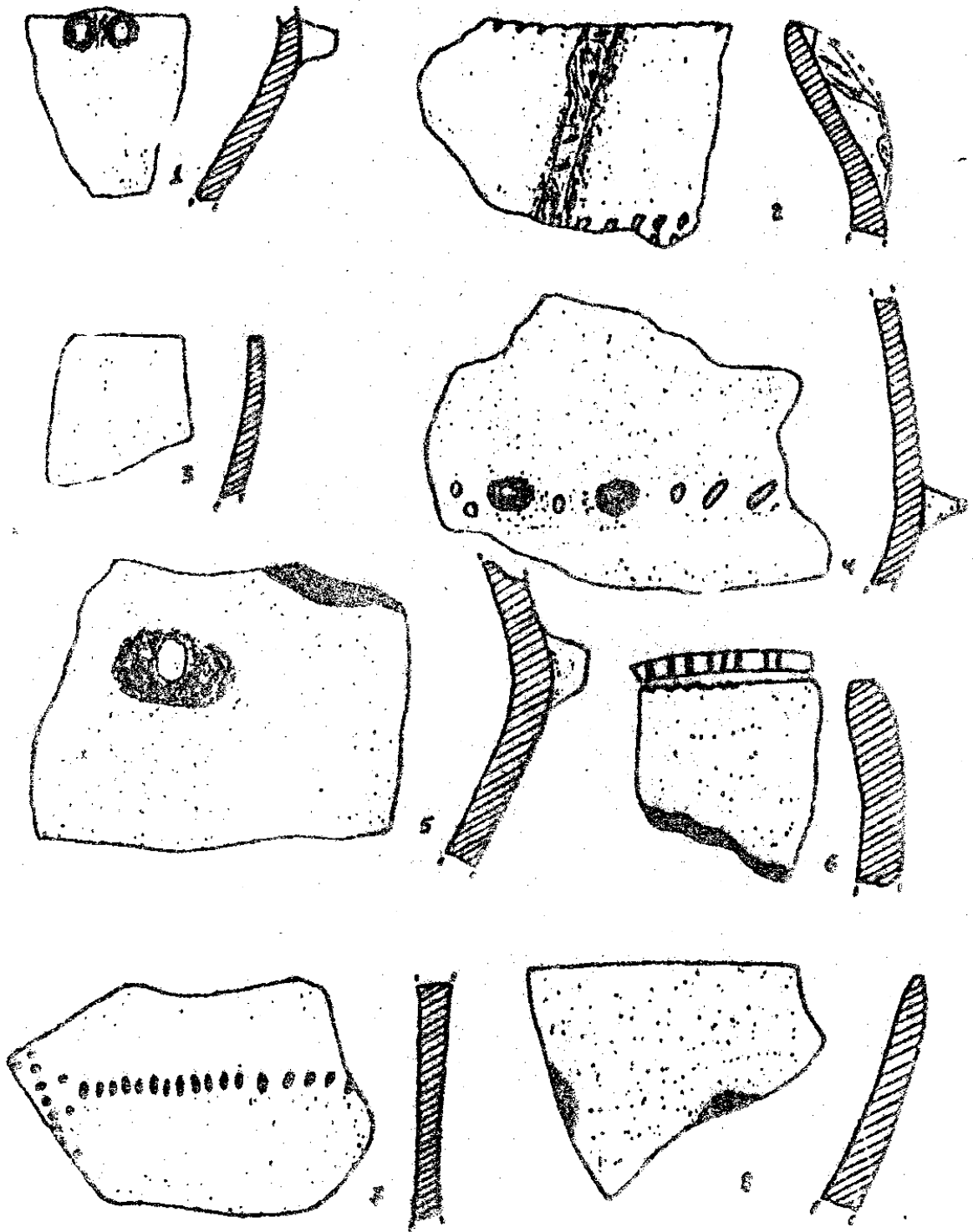

Рис. 1. Хорів. Посуд лендельської культури: 1-3 – ур. “Підлужжя”;
4-8 – ур. “Ольогоща” (1960 р.).

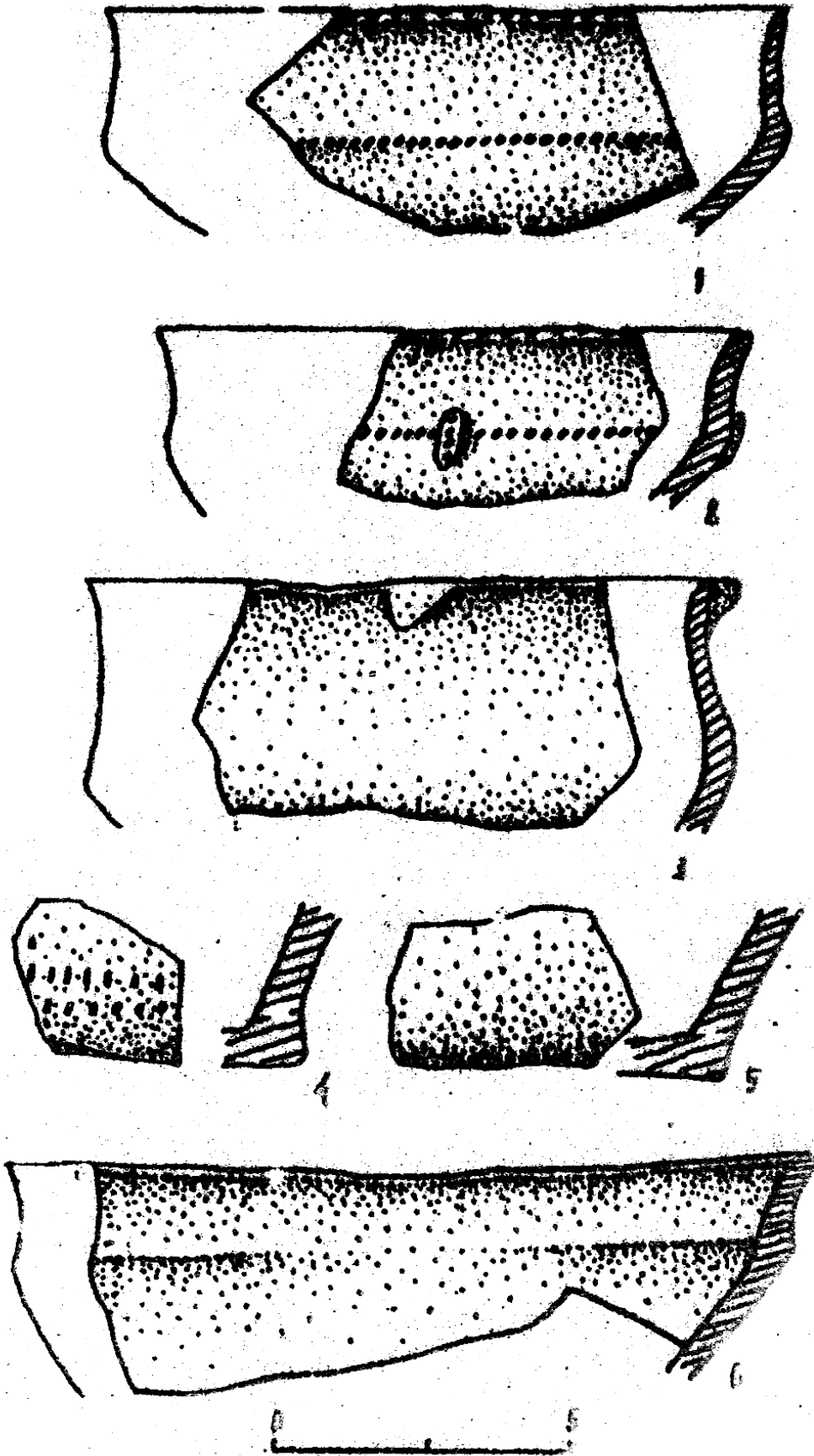

Рис. 2. Хорів, ур. "Ожогоща" (1976 р.).
Посуд лендельської культури:

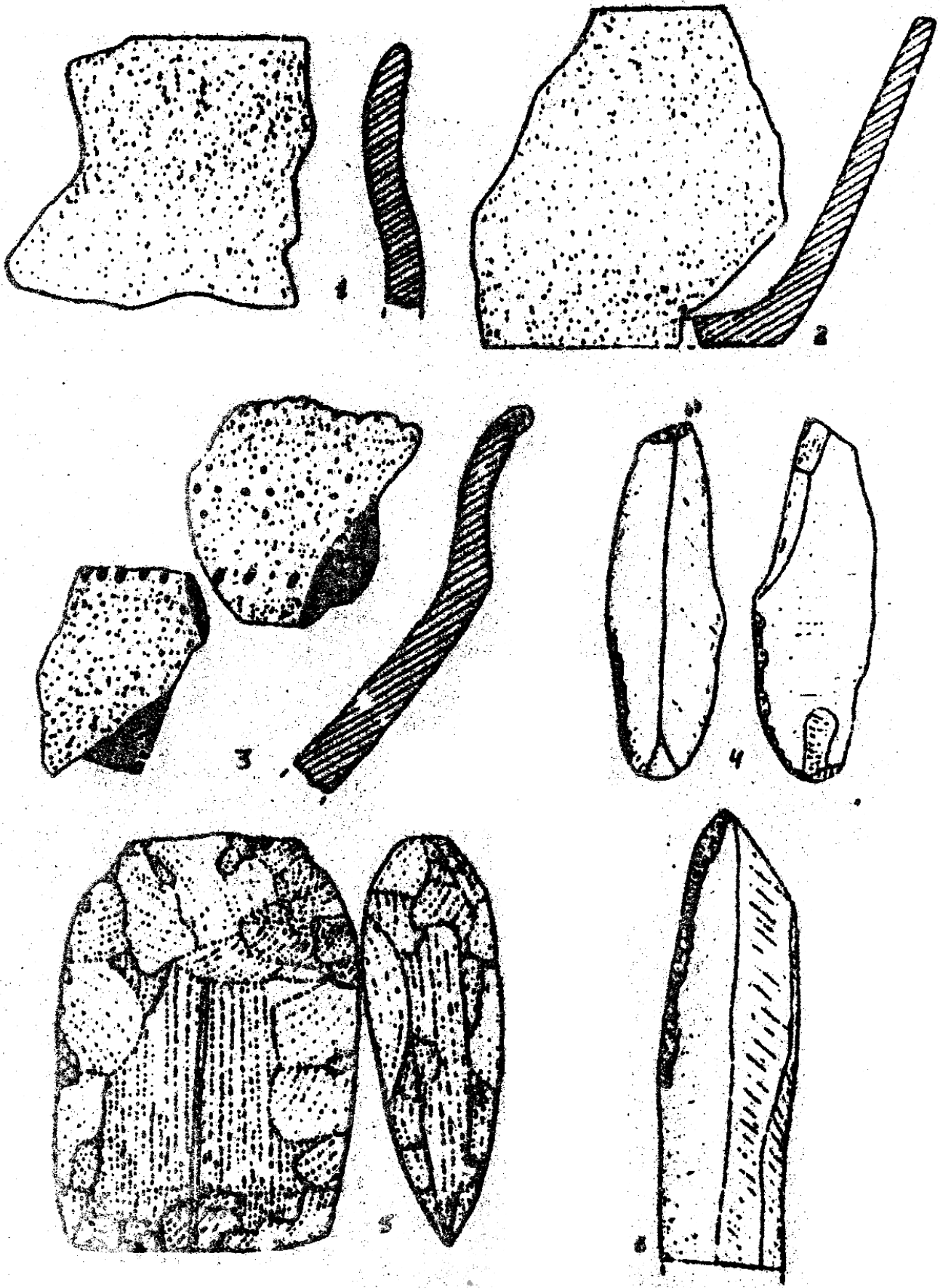

Рис. 3. Хорів, ур. "Омогоща" (1977 р.). Посуд та знаряддя праці лендальської культури.

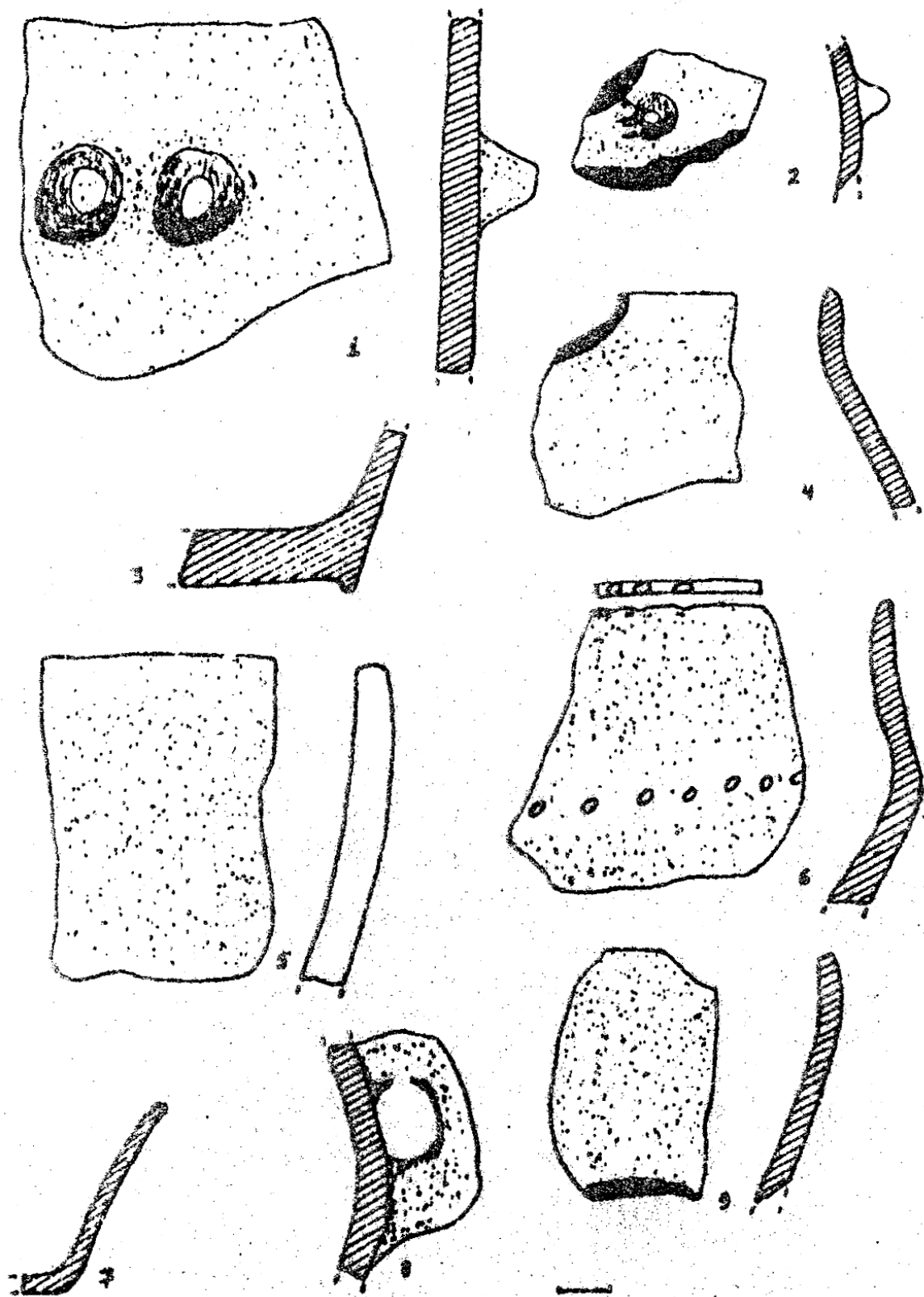

Рис. 4. Хорів. Посуд лендельської культури: 1-4 – ур. "Дубова" (1960 р.);
5-8 – ур. "За озером" (1981 р.).

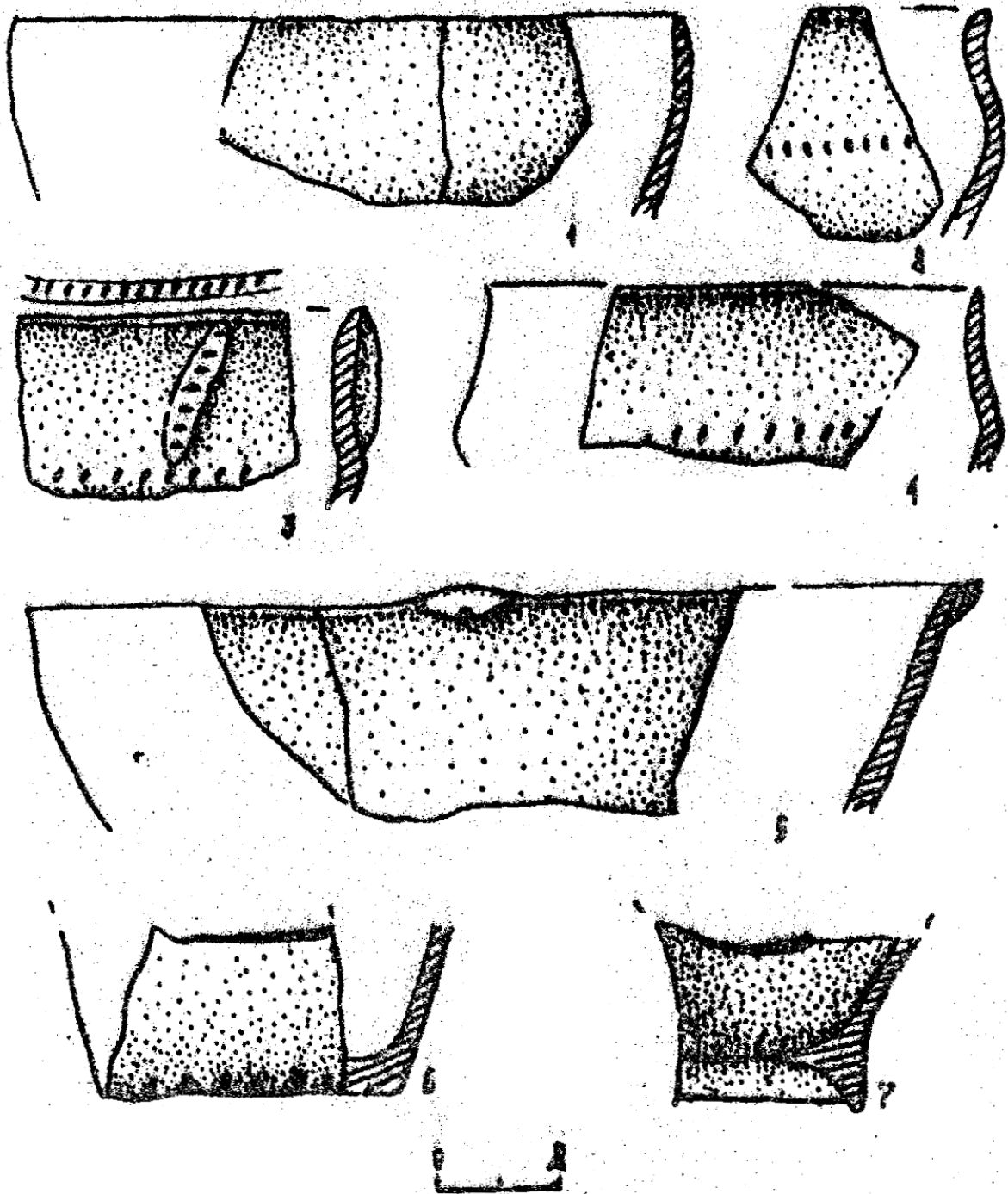

Рис. 5. Хорів, ур. "За озером" (1976 р.).
Посуд лендельської культури.

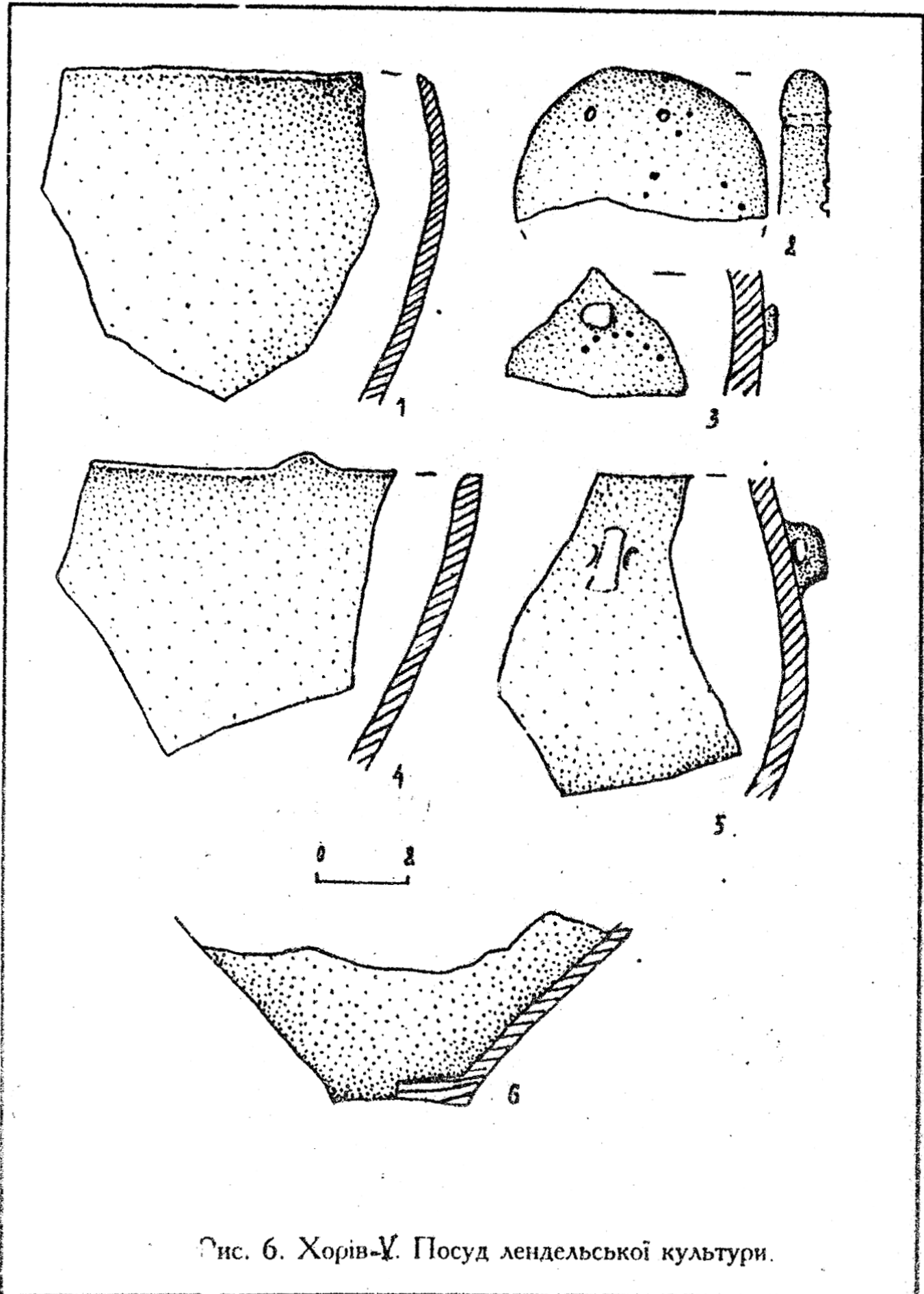

Рис. 6. Хорів-У. Посуд лендельської культури.